

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚСТАН МУЗЕЙ
ҚЫЗМЕТКЕРЛІРІНІң
І КОНГРЕСІ

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВ МҰРАСЫ ЖӘНЕ МУЗЕЙ ICI

Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

27 қазан 2023 ж.

МАТЕРИАЛЫ Международной научно-практической
конференции

**НАСЛЕДИЕ ОЗБЕКАЛИ ЖАНИБЕКОВА
И МУЗЕЙНОЕ ДЕЛО**

27 октября 2023 г.

**MATERIALS of the international scientific
and practical conference**

**THE HERITAGE
OF THE OZBEKALI ZHANIBEKOV
AND MUSEUM AFFAIRS**

October 27, 2023

шым шилдердің 50 деңгээлдегі түрі музей-корық қорында сақтаулы, сондай-ақ этнография әдісіндегі өре шидің бірнешеуімен толықкан. Бұл бұйымдардың авторлары кәсіби және әуесқой шеберлер. Киіз үй керегесін қаптайтын төсөніштердің бірнешеуімен толығып тұр. Негізінде барлығы қабырғага іletін паннолар емес, оның ішінде композициялық мүсіндік үлгіде жасалған заманауи ши бар. Оның әрқайсысы атауларына сай ерекшеленеді, мысалы; «Жаз», «Жарғанат» атты композициялар ерекше иректеліп бірнеше бөліктен құралған және металл арқылы қосарланған. Мүсіннің өрнектері түрлі-түсті, қос мүйіз және т.б. ою-өрнектермен әсемделген.

Ұлттық мәдени құндылықты жаңғырту және дәріптеу бағытының бірі дәл осы қазактың ұлттық қолөнері болып табылады. Әр қолөнер түрінің, тіпті бір бұйымның өзіндік мәдени тарихы мен дәстүрі бар. Осының барлығын жас үрпаққа жеткізу біздің парызымыз деп білемін. (Мақалада 28–31 суреттер қосынышада берілген)

Әдебиеттер:

1. Тәжімұратов Ә. Шебердің колы ортақ. – Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1977. 340 бет.
2. Нұмұхаммедұлы Н.Б. Қазақ халқының сәндік ою-өрнек өнері. – Ленинград, 1970. 412 бет.
3. <https://www.wikidata.org/wiki/Special:EntityPage/Q2552505#sitelinks-wikipedia>

АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІ: ҚОР ІСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

Тұрлыбаева Базаргұл

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, Ақтөбе қаласы

Музей қызметкері үшін жалпы музей, музейдің қорынан басталады. Қандай музей болмасын оның негізін құрайтын сол музейдің қоры. Музей құндылығы қорының байлығымен шықталады.

Кеңестік Қазақстанның қорынан қалыптасуындағы «Мемлекеттік музей қоры» ұғымының тарихи кезеңіне тоқталсақ:

- бірінші кезең, 1918–1920 жж. мемлекеттік мәдени саясат ұғымымен байланысты.
- екінші кезең, 1930–1960 жж. басында музей түсімдерін бақылау мен ұйымдастырудың әмбебаптың тәсілдерін қарастыру қолға алынды.
- ушінші кезең, 1960–1990 жж. мемлекеттік музей қоры ұғымы занды түрде бекітілді, сонымен бірге 1965 жылы КСРО аумағында алғаш рет мемлекеттік музей қоры туралы нормативтік құжат қабылданды [1].

Музейдің негізгі төрт қызметін атап көрсетсек:

1. Музей коллекцияларын жинақтау
2. Сақтау
3. Зерттеу
4. Көпшілікке ұсыну (презентация) [2].

Музей ашу үшін ең алдымен экспонат керек екені белгілі. Алғашқы экспонаттарды үақытша көрме экспозициясына жинақтаудан бастау алған Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің қоры 95 жылға жуық үақытта аса құнды, өлкенің археологиясы, этнографиясы, минералогиясы мен палеонтологиясы, флорасы мен фаунасынан мол мағлұмат беретін қоненің көзіндегі, тарихи деректермен толығу үстінде. Бұғынгі таңда, қорында 121 мыңнан астам экспонаты бар тарихи-өлкетану музейі облыстағы мешіттен кейінгі, киелі де қасиетті мәдени орын болып табылады.

Музей қоры, ондағы экспонат – барлық музей жұмысының бағыттарын, жоспарын жүзеге асыратын басты негізі. Музей жұмысының негізгі белгілері - музейге жәдігерлер жинау, есепке алу, сақтау, оны зерттеп-білу, насиҳаттау. Музейді танудың негізгі нысанасы – бұл музей жәдігері яғни, музей заты.

Жәдігерлер арқылы ақпараттық насихаттар жүргізу қоғаммен байланыстың айрықша жүйесі, яғни, музей қоры, оның экспонаты – музей жұмысының негізгі қозғаушы күші екендігіне тұжырым жасауға болады. Музей экспонаты дегеніміз – бұл нақты өмірден алғынған, музейге қоюға құндылығы бар, музей қорына тіркелген, белгілі бір тарихи кезеңнің немесе окиғаның күесі болған ұзақ сақтауға дәлелді зат. Ол әлеуметтік-тарихи, қоғамдық өмірдің дерегі, ұлттық құндылықтардың бөлігі және мәдени-тарихи ескерткіш ретінде бағалылығы зор, қоғам мен мекеменің байлығы, халықтың аманаты.

Кез-келген бағыттағы музей жұмысында атқарылатын басты негіздер:

- музейлік маңызы бар зат жинау;
- заттарды ғылыми тұрғыда сипаттап жазу;
- таңбалау (есептік белгі қою);
- сақтау орнын ұйымдастыру;
- түгендеу (салыстыра тексеру);

Музей құндылықтарын есепке алу және сақтау» жөніндегі нұсқаулықта есепке алушы мемлекеттік жүйесінің мән-жәйы баяндалған. Нұсқаулықта берілгендей:

– жалпы нормативтік құжаттарға негізделіп ішкі музейлік құжаттар, нұсқаулар қабылданады.

– әрбір музейдегі қор сақтау жүйесі өзінің арнайы бағытына, жоспарына қарай жұмысын ұйымдастыруына болады.

Музейлер өз музейінің ерекшеліктерін, жинақ құрамын, дәстүрлерін, қорының ғылыми және есепке алыну дәрежесін ескере отырып шағын музейішілік нұсқаулықтар дайындауда болатындығы айтылған [3].

Осы бағытта, 2011 жылы «Музей қорына экспонат қабылдау және есепке алу ережесі бойынша әдістемелік нұсқау», 2014 жылы «Музей қорындағы экспонаттарды есепке алу, түгендеу, сақтау ережесі бойынша әдістемелік нұсқау» буклеттерін, «Жәдігер жerde қалмасын!», «Сіз музейде болдыңыз ба?» бүктемелерін, парапашаларын дайындаған, әдістемелік көмек ретінде семинарга қатысушы аудандық музей қызметкерлеріне таратылды және жұмыс барысында қолданылуда.

Бірақ, 6 жүйе барлық музейлер үшін өзгеріссіз қалады. Олар:

- негізгі және қосымша қордың болуы.
- актілердің болуы
- актілерді тіркеу кітабының болуы
- түсімдер кітабының болуы
- қорда жауапты сақтаушының болуы
- қорға сатып алу комиссиясының болуы.

Осы 6 жүйенің болуы музей қорын және музей қоры туралы ақпараттың заң жүзінде қорғалуын қамтамасыз етеді

Музейлік заттарды жинақтау. Музей қорына музейлік мәні бар заттар қалай жинақталады? Музей қоры үнемі толығып отыруы керек. Жалпы музей қорын толықтырудың сан түрлі жолдары бар. Атап айттар болсақ:

- археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде, жоспарлы экспедиция-лардың нәтижесінде;
- жоспарлы, кешенді экспедицияға шығып, тақырып бойынша жинақтау;
- архивтерден, тақырыбымен керекті материалдардың көшірмелерін жинау;
- ғылыми жинақтау жұмысы барысында кәсіпорындардан, мекемелерден, оку орындарынан облыста, қалада өтіп жатқан әр түрлі шараларды назардан тыс қалдырмай қатыса отырып немесе ресми түрде, сұраныс хат жолдау арқылы жинау [4];
- музейлік құндылығы бар, белгілі бір кезеңнің айғағы немесе белгілі бір шебердің қолынан шыққан бұйым, белгілі тұлғаның тұтынған бұйымы, заты ретінде комиссияның шешімі арқылы сатып алу;
- музей құндылығын түсінген жеке адамдардың, тарихи тұлғалардың туыстарының, музей жанашыларының сыйға тапсыруы;

– қолөнер, қылқалам шеберлерінің көрмелерін ұйымдастырып насихаттау арқылы жинақтау;

– жеке немесе занды тұлғалардың өсiet арқылы күеландырып мұраға қалдыруы арқылы; Сонымен қатар «Музейге сый» секілді акциялар өткізу арқылы да жинауға болады.

Біздің облыстық музей қоры осы аталған жинақтау түрлерінің нәтижесінде толығуда. Мысалға айттар болсақ: Орынбор, Алматы, Ақтөбе архивтерінен алынған тарихи құнды материалдар, жасы 100 жастан асқан қала тұрғыны Айсұлу Айсұлтанова тапсырған күміс жүзік, Қуандыр Усина тапсырған күміс білезік, күйші Қамбар Медетовтың қызы тапсырған перуза тастаны бар күміс белдік, қала тұрғыны, заңгер Кожевниковтың занды түрде мұраға қалдырған тұрмыстық заттары мен жиектемедегі картиналары, соғыс ардагері, жырау, қобызышы Мәлік Әлмұратовтың бір ғасырлық тарихы бар қобызы, өңірге белгілі Соңғыбай ұстаниң қолынан шыққан 1896 жылы қызы жасауына арнайы тігілген көксауыр кебіс пен қозықүрік ерді, көптеген тарихи деректі құжаттарды айтуда болады.

1999 жылдан бері өткізіліп келе жатқан дәстүрлі «Болашаққа мұра», «Жәдігер жерде қалмасын!» акциясы арқылы біздің музей қоры 8000 бірлік үстінде сый заттармен толықты.

Музейге тапсырылған зат мүмкіндігінше дерегімен, тарихымен, шебері, қолданған, тапсырған иесі толық жазылуы керек. Сонда экспозицияда болсын, экскурсияда болсын, мәдени шара өткізуде болсын, лекцияда болсын толық деректі ақпарат беріледі де, экспонаттың да, шараның да құны арта түсепі сезіз. Міне бұл жерден де музей қоры, ондағы экспонат музей жұмысының басты негізі, бағыты екендігін толық түсінуге болады.

Есепке алу тәртіби. Барлық музей қоры қатаң түрде құжатты есепке алынуы керек. Қорды есепке алу екі этаптан тұрады:

– Музейге түскен барлық материал актіленеді. Актіде экспонаттың суреті мен сипаттамасы, экспонат туралы аңыз, деректермен толтырылады.

– Тіркеуге алынып, қордың түсімдер кітабына сипаттамасымен жазылып есепке алынады. Комиссия шешімімен негізгі немесе қосымша қорларға жіберіледі [1, 12-б.].

Музейде актіленбеген материалды ұзак сақтауға тыйым салынады. Материал иесінен қабылданғанда ол туралы дерек, аңыз немесе тарихқа қандай қатысы бар қалай, кім жасаған т.б. мәліметтерді иесінің сөзі бойынша жазып алу керек немесе қолжазба ретінде жаздырып алу керек. Осы орайда біз зат тапсырушыға міндетті түрде музейге тұрақты тапсырғаны туралы растама қағаз толтыртамыз. Себебі, белгілі бір уақыттар өткеннен кейін иесі немесе ұрпағы келіп затты қайтып алғысы келеді. Мұндай жағдайда қыындықтар туындауы мүмкін. Егер, материал экспедиция нәтижесінде немесе топпен түскен болса тез арада коллекциялық тізім жасалады, актіленеді. Музей қорынан экспонатты басқа музейге тұрақты немесе уақытша беру үшін жоғарғы басқарушы органның жазбаша рұқсатының негізінде ішкі бұйрық арқылы зат актімен сақталуы, кепілдігі, қайтаратын уақыты көрсетіліп беріледі. Жыл аяғында акті қабылдау, алым-берім актілерінің беттері нөмірленіп, бауланып соңғы бетіне қанша бет бар екені, жылды, қол қойылып, мекеме мөрі басылады тұрақты сақтауға қойылады. Егер экспонат жоғалса, ұрланса немесе бүлінген жағдайда арнайы акт жасалып музей бұйрығымен болған оқиғаны түсіндіру үшін арнайы комиссия құрылады. Жұмыс нәтижесінде қорытындысы шығарылады. Түсімдер кітабына музейге тұрақты сақтауға тапсырылған заттар ғана жазылады. Ал, уақытша тапсырылған заттар (көрмеге т.б.) уақытша кітапқа немесе уақытша актіге жазылады. Есептік белгі тіркеуден өткеннен барлық заттарға қойылады. Есептік белгіге тіркеу нөмірі және музейдің қысқартылған атауы жазылады. Мысалы, НҚТ-30, ҚҚТ-52 астын сыйып АОТӨМ деп жазу керек. Экспонатқа есептік белгі кара түсті түшпен қойылады. Егер түшпен жазу кезінде көрінбейтіндей болса немесе зиян келетіндей жағдай болса есептік белгі кішкене қатты қағазға жазылып экспонатқа ілінеді (төсбелгілерге, әшекейлер т.б. ұсақ заттарға). Суретке, фотосуретке, құжат материалдарға артқы жағына сол жақ бұрышының тәменгі жағына, экспонатқа зиян келмейтіндей жағдайда қойылады. Фотонегативтер, монеталар қағаздан арнайы жасалған қалташаларға салынып сыртына жазылады. Жұмсақ бұйымдарға есептік белгі қаттылау, бір түсті матага жазылып, ішкі жағына тігіледі. Жалпы экспонатқа қойылған есептік белгілер көзге оғаш көрініп тұрмайды.

Кор құрамын түгендөу, салыстырып тексеру (Инвентаризация)

Түгендөу – музейлік заттың ғылыми анықтаудың, зерттеудің, сипатын білудің негізгі формасы. Түгендөу жұмысы – бұл музейге тұракты түскен экспонаттардың бәріне жасалады.

2020 жылы музейдің негізгі қор түсіміндегі тұрмыстық металл және радиотехника топтамасына түгендөу жүргізілді: техникалық және үй шаруашылығында қолданылатын тұрмыстық заттардың анықталған саны – 595 сақтам бірлік;

2022–2023 жж. этнографиялық коллекциядағы жүннен дайындалған және тоқыма бұйымдар, киім-кешек пен киіз үй жабдығы, ағаш бұйымдар, музикалық аспаптар, ыдыс-аяқ, ұста құралдары түгенделіп, жалпы саны - 1937 сақтам бірлік, 12 сақтам бірлік зат өндеуге және 4 дана жәдігер ғылыми – қосымша қорға ауыстырылды. Қазіргі уақытта археологиялық, нумизматика мен бейнелеу және қолданбалы өнер коллекцияларын түгендөу жұмыстары жүргізіліп жатыр.

Сақтаудың жалпы ережесі. Музей қорын түгел сақтау (корды, экспозицияны), жағдай жасау коллекциялардың бұзылып, тозуында, зиянкестерден қорғауда басты орын алады. Ол үшін музей ғимараты өртке қарсы құрал-саймандармен жабдықталған болуы керек. Өрт қауіпсіздігі, электр желісі қауіпсіздігі үнемі бақылауда болуға тиісті. Қор сақтау бөлмелері жалпы бөлмелерден, экспозициядан бөлек болуы қажет. Егер қор сақтау бөлмелері төменгі қабатта болған жағдайда есік-терезелері тор темірмен қапталып, міндетті турде өрт қауіпсіздігі және күзет қауіпсіздігі дабылдары орнатылуы керек. Қор сақтау орнының ғимараттың шатыры мен жертөлесінде орналасуына қатаң турде тыйым салынады. Қор сақтау орнына кез-келген адамның кіруіне тыйым салынған, тек қана бас қор сақтаушының, қор бөлімі менгерушісінің рұқсатымен, қор сақтаушымен бірге кіру тиіс [2, 12–13-бб.]. Температура мен ауа ылғалдылығы заттардың табиғи ескіруіне өте қатты әсерін тигізеді. Бұл заттың немесе экспонаттың материалына, бұған дейін қандай жерде сакталғандығына тығыз байланысты. Музейлік заттар өте төмен немесе өте жоғары температурада, температуралың күрт өзгеруінде зардап шегеді, деформациялық өзгерістерге ұшырайды.

Музейдің қор сақтау орны мен экспозициянда қалыпты ауа температурасы 18–20 градус, ылғалдылық 55,5 % болуы керек. Өлшем құралдары: термометр, психрометр. Егер ғимаратта ылғалдылық жоғарғы басымдылықта болса тас, керамика, фарфор бұйымдардың сақталуына тиімді. Ылғалдылықтың төменділігі (аздығы) металл, шыны, гипс бұйымдардың сақталуына тиімді. Температураның ылғалдылық ережесі өрескел бұзылған жағдайда төмендегідей өзгерістер жүреді: металдарды тот басу, қызыл дактардың пайда болуы, теріде түсі өзгеру, керамикада тұзды көпіршіктер, фото-материалда, бейнелеу өнерінде, қағазда ісіну, майысу, желімнің бұзылуы т.б. Ауа ылғалдылығы 50%-дан төмен болған жағдайда заттарда кеуіп, жарылу, тұз басу процесі пайда болады.

Мысалы: сүйектен жасалған бұйымдар мен майлар бояумен салынған суреттерде жарық түсіп тұруы қажет, себебі: қараңғы жерде сүйек сарғаяды, майлар бояу күлгінденеді [3]. Мұндай жағдайда температуралың қалыпқа келтірудің қарапайым бір жолы – ішкі және сыртқы температура теңескен уақытта ауаны тазарту.

Экспонаттарды құннің тікелей түскен сәулесінен қорғау үшін музей қорындағы, экспозициялық залдардың терезелері передемен жабылуы керек. Музей қорын міндетті түрде шаң-тозаңнан, әр түрлі зиянкестерден, қоныздардан, кеміргіштерден, теріжегіштерден, зиянды қөбелектерден қорғау қажет. Қорғаудың ең тиімді жолы – ашық ауада кептіру. Зиянкестерге қарсы улы заттарды қолдану, себебі және айлық дәрілеу (дезинфекция). Сонымен қатар, халық тұрмысында ежелден қолданыс тапқан дәрілік өсімдіктер киікоты, жусан сияқты өсімдіктерді қолдану. Музей қорын сақтауды ұйымдастыруда қор сақтау орнының жабдықтары сөрелер, қораптар т.б маңызды орын алады. Заттар көлемдеріне карай сөрелерге орналастырылып, бетері ысырмалы передемен жабылады. Қор сақтау бөлмесіндегі экспонаттарды тақырыбына, материалына қарап топтамаларға болу керек. Мысалы: жұмсақ бұйымдар – киіздер, алашалар, бау-басқұрлар, киімдер, бас киімдер, аяқ-киімдер, металл бұйымдар, ағаш бұйымдар т.б. Әрбір сөреге, қорапқа немесе топтама жинақтап қойылған жерге заттың есептік белгісі мен атауы, саны жазылған топографиялық тізім ілінеді. Әр түрлі

топтағы экспонаттарды сақтау ерекшелігіне қарай әртүрлі: қолжазбалар мен баспа материалдары қағазға арналған баулы бумага (папкіге) ретімен есептік белгілері бойынша 100 паралқа дейін салынады. Егер суреттер құжаттармен бір тақырыпты құрайтын болса онда бірге сақталады. Әр суреттің арасына қорғаныш ретінде жұмсақ жұқа қағаз (микалентті) салынады. Қораптың немесе қалташаның сыртына ішіндегі экспонаттың есептік белгісі жазылады. Сурет пен негативтерде ішіне тізімі мен қысқаша мәлімет жазылады. Монета мен медалдар қағаз қалталарда сақталып, сыртынан реттік нөмірімен қорапқа салынады. Киімдер сырты мақтамен немесе жұмсақ матамен оралған арнайы иықтық ілгішпен ілінеді. Минералдар, палеонтологиялық және археологиялық топтамалар жылжымалы сөрелерде, қораптарда сақталады. Топографиялық, коллекциялық тізімдері жазылып, сақталады. Қару-жарақтар мен бағалы металдан жасалған бұйымдар ерекше топтамалар ретінде арнайы шкафтарда сақталады. Музей қорындағы түсімдер кітабына тіркелген экспонаттар кітаптағы күйімен электрондық жүйеге көшірілуі керек. Экспонаттар мен музейлік заттардың занды құжаттары (актілер, тіркеу кітабы, түсімдер кітабы т.б.) жанбайтын металл шкафтарда сақталуы тиіс. Музейдегі барлық заттардың өзіндік баға жетпес құны бар. Музейдегі әрбір зат, әрбір құжат өз заманының тыныс тіршілігін, сыртқы ортамен байланысынан, өмір сүрген кезеңінен мәліметтер береді. Ол құжат немесе заттай экспонат болсын өткен уақыттың, кезеңнің аманаты саналады. Осы аманатқа қиянат жасамай ережесін сақтай отырып, болашақ ұрпақтан – ұрпаққа жеткізу басты міндеттіміз бен парызымыз екенін естен шығармайық.

Әдебиеттер:

- 1 Брюшкова Л.П. Учет и проверка наличия музеиных ценностей (методические рекомендации). – М.; 2006. – 36 с.
- 2 Инструкция о порядке учета и хранения музеиных ценностей из драгоценных металлов и драгоценных камней. – М.; 1976. – 60 с.
- 1 Рябчикова Ф.Д. Государственный музейный фонд: возникновение и осмысление понятия (1918–1991 гг.). Ссылка: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennyy-muzeynyy-fond-vozniknenie-i-osmyslenie-ponyatiya-1918-1991-gg>. Дата обращения: 24. 07. 2023.
- 2 Мездриков Е. Экспозиция должна отображать самобытность региона: как вернуть музеям интерес посетителей. Ссылка: <https://tayga.info/175384>. Дата обращения: 24.07.2023.
- 3 Қазахстан Республикасы музей қорының музей заттарын есепке алу, сақтау, пайдалану және есептен шығару нұсқаулығы. 2015 ж. Сілтеме: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012822>. Қаралған күні: 27.07.2023.
- 4 Решетников Н.И. Музей и проектирование музейной деятельности Ссылка:https://opentextnn.ru/old/museum/Museum_textbook/index.html?id=5932. Дата обращения: 24.07.2023.